

ФІЛАЛАГІЧНЫЯ НАВУКІ

УДК 811.161.3.38

Л. В. ЖураўскаяКандыдат філалагічных навук, дацэнт,
УА МДПУ імя І. П. Шамякіна, г. Мазыр, Рэспубліка Беларусь**АКАЗІЯНАЛІЗМЫ-ДЗЕЯСЛОВЫ І ІХ ФОРМЫ Ў ПАЭТЫЧНЫМ ДЫСКУРСЕ
РЫГОРА БАРАДУЛІНА “ЕВАНГЕЛЛЕ АД МАМЫ”: КАГНІТЫЎНЫ АСПЕКТ**

У артыкуле выяўляюцца структурныя, функцыянальныя асаблівасці аказіяналізмаў-дзеясловаў і іх формаў, звяртаецца ўвага на семантыку пэўных груп аказіянальных слоў у аўтарскім маўленні народнага паэта Беларусі Рыгора Барадуліна на матэрыяле зборніка яго паэзіі “Евангелле ад мамы”. Матэрыял разглядаецца як сродак выяўлення асаблівасцей мовамыслення паэта, яго жыццёвага крэда.

Ключавыя словы: аказіяналізм, індывідуальна-аўтарскі неалагізм, словаўтваральны тып, спосаб словаўтварэння, семантычны аказіяналізм, эстэтычная функцыя, пераносна-вобразны сэнс, мовамысленне паэта, матчына мова, родная мова, творчая кампетэнцыя, творчая патэнцыя мовы.

Уводзіны

Даследчыкі творчасці, стылю Р. Барадуліна падкрэсліваюць, што індывідуальная словатворчасць – арганічная, унікальная рыса паэтычнага таленту паэта; аказіяналізмы ў яго творах – адзін з найважнейшых мастацкіх сродкаў; ён прызнаны майстар неалагізма ў сучаснай беларускай паэзіі [1]–[4].

Зыходнымі для нас з’яўляюцца наступныя прыметы аўтарскіх неалагізмаў (аказіяналізмаў):

- існаванне толькі ў пэўным кантэксце, дзе яны вырашаюць мастацкія задачы;

- захоўваюць прыметы навізны;

- арыентаваны не на агульнамоўныя правілы, а на здольнасць індывідуума выкарыстоўваць магчымасці сістэмы мовы [5].

У беларускім мовазнаўстве аказіянальную лексіку даследавалі Г. Басава, У. А. Бобрык, В. Зразікава, І. Казейка, М. Прыгодзіч, А. Солахаў, Н. У. Чарнаброўкіна, І. М. Яраш і іншыя мовазнаўцы з пункту гледжання асаблівасцей словаўтварэння, функцыі ў мастацкім тэксце, семантыкі [6]–[12], зроблены спробы стварэння слоўнікаў аказіяналізмаў [1], [6], [14]. У якасці матэрыялаў даследавання вучоныя выкарыстоўвалі і паэтычныя тэксты Р. Барадуліна, аднак аказіяналізмы твораў зборніка паэта “Евангелле ад Мамы” [15] прадметам спецыяльнага вывучэння не з’яўляліся.

Таму мэтай дадзенага даследавання з’яўляецца апісанне аўтарскіх неалагізмаў-дзеясловаў і іх форм гэтага зборніка ў кагнітыўным аспекце: мова – механізм пазнання, сістэма знакаў, якая кадыфікуе, трансфармуе інфармацыю, у значэнні моўных адзінак закладзены пазнавальныя структуры, што выяўляецца пры ўтварэнні аказіянальных слоў. У нашым выпадку асаблівасці семантыкі, структуры, функцый аказіяналізмаў звязаны з тэматычнымі асаблівасцямі зборніка, аўтарскай задумай, яго жыццёвым крэда.

Вывікі даследавання і іх абмеркаванне

Зборнік вершаў Р. Барадуліна “Евангелле ад Мамы” – своеасаблівая з’ява ў беларускай літаратуры і ў жыцці самога аўтара. У яго ўвайшлі творы сталага паэта, майстра слова, чалавека, які задумваецца над тым, з чым прайшоў па зямлі абяцанай і на каго пакіне яе. У вершах-споведзях любоў да жыцця, вяртанне да заветных пачаткаў. Праз усю творчасць паэта праходзіць вобраз яго маці Акуліны Андрэўны, які набыў у гэтым зборніку больш шырокі кантэкст: “слова “маці” адкрываецца сваім першапачатковым сэнсам, уключае ў сябе паняцці роду і радзімы... “Евангелле ад Мамы” прачытваецца як благавест пра род і радзіму, айчыну і народ...” [1, 240]. Паэт па-свойму прыходзіць да Бога, робіць спробу выявіць светаадчуванне чалавека ў

жыццёвым тлуме, зірнуць на катаклізмы часу як на адплату за гістарычную здраду, згодніцтва, вераадступніцтва.

Выхад паэт бачыць у захаванні трох святых – Маці. Мова. Малітва: праз іх вымяраецца чалавечая існасць. Даследчыкі творчасці Р. Барадуліна адзначаюць, што ў адным з інтэрв’ю паэт падкрэсліў: “Без мовы нічога не можа быць, а яна... даецца разам з жыццём і даецца ад маці... Але самае галоўнае, што дало мне сілу ў жыцці, – гэта маціна слова, маціна мова... Натуральная, родная мова перадаецца толькі з малаком маці, таму родная мова і завецца матчынай” [1], [4], [16].

Такім чынам, асноўны канцэпт зборніка “Евангелле ад Мамы” – роздум паэта пра лёс этнасу, радзімы, мовы. Сам факт, што ў зборніку “Евангелле ад Мамы” каля 500 аказіянальных слоў, – сведчанне таго, што мова беларуская жывая, яна функцыянуе як сродак пазнання, успрымання, адлюстравання з’яў рэчаіснасці, выяўлення пачуццяў паэта, лірычнага героя. Ужо на гэтай падставе можна сцвярджаць, што аўтарскія неалагізмы ў паэтычным маўленні Р. Барадуліна выконваюць эстэтычную функцыю.

У аналізаваных паэтычных тэкстах Р. Барадуліна выяўлена 150 аказіяналізмаў-дзеясловаў і іх форм, у тым ліку спрагальных форм дзеяслова – 98, дзееспрыметнікаў – 45, дзееспрыслоўяў – 7.

У якасці ўтваральных асноў аказіянальных спрагальных форм дзеясловаў выступаюць пераважна назоўнікі (62), радзей дзеясловы (7), прыметнікі (25), прыслоўі (1), фразеалагізм (1), займеннікі (2). Спосабы ўтварэння аказіянальных дзеясловаў такія, як і ў беларускай літаратурнай мове: прэфіксальны, суфіксальны, прэфіксальна-суфіксальны, прэфіксальна-суфіксальна-постфіксальны, суфіксальна-постфіксальны.

У паэтычных тэкстах Р. Барадуліна *прэфіксальным спосабам* утвораны дзеясловы ад дзеяслоўных, назоўнікавых асноў пры дапамозе прыставак колькасна-часавога значэння, якія абазначаюць інтэнсіўнасць, вычарпальнасць прадмета дзеяння. Гэта прыстаўкі:

на-: *наскіпаць* ‘нашчапаць’, ‘узяць тое, аб чым марыў’. – *Хто наскіпаў са сноў / Лучыны для прыгодаў?* [15, 35], тут маецца на ўвазе скіпкая (смольная) лучына, што добра гарыць; *накрумкаць* ‘прыцягнуць бяду’. – *Страціць хітрасць ісічна крывая. І крумкач накрумкае ўраган* [15, 14];

вы-: *выблукцаць* ‘абысці, змяць’. – *Ветру дадзена поле выблукцаць, / Плогу сказана гнаць разоры* [15, 37], ‘усё жыве па сваіх законах’; *выгарбіць* ‘зрабіць няроўным, змяніць’. – *Крывадушнасць да пары трывае. / І раўніну выгарбіць курган* [15, 14];

у-: *урачкоўваць* ‘цяжка і многа працаваць не разгінаючыся’. – *Гораду сняцца і негарадскія сны... / Дзе гнецца маладзік над стрэхамі / А маладзіца / Над лехамі ўрачкоўвае* [10, 292]; *услугаваць*, ‘паслужыць, памагчы’. – *Казаць, што рабіў і пакуль што раблю, каб у змогу сваю услугаваць роднаму слову* [10, 293].

Гэта дзеясловы, аказіянальныя паводле семантыкі, або семантычныя аказіяналізмы [5], сродкі стварэння вобразнасці ў паэтычным дыскурсе Р. Барадуліна, выяўлення яго поглядаў на рэаліі жыцця, упэўненасці, што, нягледзячы на перашкоды, жыццё працягваецца.

Суфіксальныя аказіянальныя дзеясловы, утвораныя ад назоўнікаў пры дапамозе суфікса -е- (-э-), маюць значэнне ‘набываць прыметы таго, хто (што) названа матывальным назоўнікам’. Большая частка такіх дзеясловаў адносіцца да “патэнцыяльных” слоў, якіх яшчэ няма ў слоўніку дзеясловаў-аказіяналізмаў [15, 250]: *туманець* ‘галава няздольная думаць’. – *Туманеюць галовы. / Ракою плыве чарот. / Вечна галодны. / У вечна рот* [5, 302]; *палатнець* ‘бялец, выяўляць’. – *Будзе страх, як убор ісподні, палатнець на табе, як ты* [15, 37]; *начэць* ‘не спаць па начах, быць закаханым’. – *Рад я зорам. / Гаям белакорым. – Без твайго я начэю святла. / Сарамліва-трывожным саборам / Ува мне ты світалына ўзышла* [5, 399]; *ваўчэць, карчэць* ‘чалавек набывае якасці ваўка’. – *Воўк у лес глядзіць, як вядома, / І ваўчэ, карчэ ното* [15, 338]; *язычэць* ‘даваць знак, інфармацыю’. – *Змаўкай ці, як шлях, язычэй, / Аднолькава радасці й ліху* [15, 390]; *хутарэць* ‘імкнуцца да адзіноты’. – *Чым больш старэю, / Болей хутарэю* [15, 302]; *імішэць* ‘пакрывацца, зарастаць мохам’. – *Імішэ мірна (на могільках) з зоркаю Давіда Менора, / Што як восці з рэчкі смутку* [10, 95]; *травець* ‘быць парослым травою, безгаспадарным’. – *У горадзе сеюць траву. А столькі прасторы травее* [10, 273];

ы- (-і): *чаўнарыць* ‘перавозіць мёртвых на чоўне’. – *На мёртвай рацэ, дзе чаўнарыць Харон, / Нікому хвалі яшчэ не ўсміхаліся, / Зоркі не спелі пулятымі гронкамі, / Дзе пажалі сярпамі жалю* [15, 253]; *лешыць* ‘рабіць грады, загоны’. – *Лешкі лешыць; сцежкі сцяжыць* ‘пракладваць сцежкі’. – *Будуюцца, значыць, збіраюцца жыць / Нявечныя людзі. / Ім лешкі лешыць / І сцежкі сцяжыць, / Купаюцца і ў цудзе і ў брудзе* [15, 140], такі лёс беларусаў: *праца* на зямлі, прыг жыцця, нягледзячы ні на што;

-ава-: *гальяпаваць* 'імчацца галопам', метанімічны перанос 'сум Максіма Багдановіча ў Ялце па Беларусі, па родных Халопенічах'. – Аб карчы скакун збівае капыты, / Да паэта / *Гальяпе* з-пад Халопеніч [15, 99];

-ніча-: *багоўнічаць* 'дзеінічаць як Багіня', накладваецца фармант -ніча- на фіналь утваральнай асновы -н-: Багіня. – А мама багіняй была. / Куліна – / Багіня кухні. / Устаючы да святла, / *Багоўнічала* ля катла, / Каб з голаду мы не пухлі [15, 411];

-ава-: *вельмаваць* 'вельмі шанаваць', утвораны ад асновы прыслоўя вельмі. – Засланы стол – / *Вельмаваць* гасцей, / А голы стол – абмываць нябожчыка [15, 109].

Прэфіксальна-суфіксальнымі спосабамі утвораны аказіяналізмы-дзеясловы ад асноў назоўнікаў, займеннікаў пры дапамозе прыставак і суфіксаў, абазначаюць закончанае дзеянне і маюць значэнне 'стаць такім, як прадмет, абазначаны ўтваральнай асновай': з- ... -э- (-е-), -ы- (-і-): *значэць* 'змяніцца'. – Каля мяжы, дзе ўжо няма значэння / Быць ці не быць, маўчаць ці гаварыць, / Знячэўку згіне сон, душа *значэе* і думка знічкай быстраю згарыць [15, 303]; *злубець* 'стаць цвёрдым, як луб'. – *Злубела* дуддзе шчавульніка [15, 82]; *з'іначыць* 'зрабіць іншым'. – Гэта ў старасці дні юначыя / Наракаюць, / Што іх *з'іначылі* [15, 301];

над... -і-: *надгубіць* 'паднесці да губ, наблізіцца'. – Вада падмывае крысо небакою. / Варона крыло апускае абныла. / Збялелы бярэзнік салодка згарае. / І Нарачы чару смуга *надгубіла* [15, 248], створана карціна позняй восені, заходу сонца;

с- ... -і-: *скапыціць* 'змяніць'. – Час усё *скапыціў* наўкол. / Свет цямнець навучыўся ў медзі. / І прыходзіць канец бяседзе [15, 451];

с- ... -ва-: *спісяжваць* 'моцна б'ючы', пакідаць на целе пісягі. – *Спісяжваў* нам спіны / Варшаўскія бізун [15, 77]; *спасажваць* 'высяляць', груба выкідваць, праганяць. – *Спасажваў* з роднае хаты / Маскоўскі бот [15, 77];

у- ... -ва-: *угароджваць* 'выдзяляць', утваральная аснова дзеяслова гарадзіць. – Калючым дротам дажджу / Дзялянку горада *угароджвае* восень [15, 220];

у- ... -а-: *уквячаць* 'упрыгожваць'. – Успамін – не язмін, / Ды *уквячае* сляды [15, 264].

вы- ... -ва-: *вымоджваць* 'рабіць модным з цяжкасцю'. – Дзякуй, што калыхала, / Што з нічога нешта *вымоджвала*, / Са старога новае перашывала [15, 297]. З дапамогай дзеясловаў-аказіяналізмаў аўтар стварае вобраз пейзажу Беларусі, перадае эмоцыі паэта – сумны гумар (вымоджвала) – перашывала старое; паказана пасляваенная беднасць;

за- ... -і-: *залістападзіць* 'пачаўся лістапад, прыйшла восень'. – Скруціў вятрышча ялінавы млён, / Не дамалоўшы парошу ў муку. / *Залістападзіла*. / Скалануўся клён, / Дрыгатлівы агонь, / Павесіўся на суку [15, 261], некалькімі штрыхамі ствараецца карціна позняй восені, лістапада і лістападу;

ад- ... -і-: *адпэндзіць* 'адагнаць, спужаць, перамагчы'. – І раптам Бог у сваю ахвоту, / Каб не старэць, / Каб *адпэндзіць* спакой, / Такую прыдумаў сабе работу, / Якую не здужаць / Людской талакой? [15, 342].

Утвораныя па вядомых у беларускім мовазнаўстве мадэлях, вядомымі спосабамі словаўтварэння, гэтыя дзеясловы з'яўляюцца аказіяналізмамі, толькі ў пададзеных кантэкстах яны маюць выяўленую вышэй семантыку, што абумоўлена аўтарскай інтэнцыяй, яго ўспрыманнем рэчаіснасці, тэмай твораў, матывальнага назоўніка абазначаюць беларускія рэаліі: з-луб-ець, с-капы-іць, знач-э-ць, вы-гарб-і-ць, і нават ад-пэндз-і-ць – з мацінай мовы, дзе спалучэнне гукаў *эн* у беларускай мове абазначаецца літарай *у*: адпудзіць 'адпужаць'.

Суфіксальна-постфіксальныя адназоўнікавыя аказіяналізмы-дзеясловы ўтвараюцца далучэннем да назоўніка суфіксаў:

-а-, -і-, -ва- і постфікса -цца: – *пустазеліцца* 'зрастаць пустазеллем', у тэксце – 'драбнее род людзей'. – На ўсё стае бязбожных, бо праз іх / Нікчэмнасць узвышаецца пыхліва. / *Пустазеліцца* людская ніва, А не ўцячы ёй ад сярпоў тупых [10, 221];

...-а -цца: *рукацца* 'вітацца за руку'. – Натое й вока, каб мераць даль, / Рука – каб *рукацца*. / Набягае калючай слязою жаль. / Мазалём плоціць праца [10, 226].

Прэфіксальна-суфіксальна-постфіксальныя дзеясловы ў дыскурсе Р. Барадзіліна утвораны ад асноў назоўнікаў пры дапамозе прыставак, суфіксаў і постфікса -цца, маюць значэнне 'стаць тым, набываць прыметы таго, што названа ўтваральнай асновай':

а-(аб-)... -і-(-ы-) -цца: *абнашчыцца*; зак. трыв. – 'з'есці, выпіць чаго-небудзь пасля начы'. – Жаўранак *абнашчыцца* расінкай... [10,7];

з- ... -ы- ... -цца: з'аблічыцца 'адлюстравацца'. – Гэта, пэўна, прыкідваў і Ной, / Ад каго з нашчадкаў ягоных / На зямлі застанеца гной, / Хто з'аблічыцца на іконах [15, 343];

раз- ... -і- -цца: разгалініцца 'набыць багатую крону, свабодна развіваючыся'. – Не тоіцца, / Што вырасла на волі, / Бяроза – / Разгалінілася ўся [15, 69];

пры- ... -ва- -цца: прыхмарвацца 'з'яўленне хмары'. – І прачнуўся. / Прыхмарваўся дзень, / Як прытомлены думнік Радэна [15, 255];

с- ... -ы- -цца: спанталычыцца утвораны прэфіксальна-суфіксальным спосабам ад фразеалагізма 'збіцца з панталыку памыліцца, нарабіць памылак у жыцці'. – Валоў ацішаюць ярмом і пашамі. / Касмата дажджы прарастаюць травой. Хадзіце роўна нагамі вашымі, Каб не спанталычылася крывое, А каб направилася пашанаю, Каб светла хацела цягнуцца ў вышыні [15, 44].

Ад асноў прыметнікаў аказіянальных дзеясловы ўтвараюцца таксама вядомымі ў беларускай літаратурнай мове спосабамі словаўтварэння: суфіксальным, прэфіксальна-суфіксальным, суфіксальна-постфіксальным, прэфіксальна-суфіксальна-постфіксальным.

Адпрыметнікавыя дзеясловы, утвораныя суфіксальным спосабам, абазначаюць дзеянне паводле прыметы, названай утваральнай асновай: плытч-э-ць, свяж-э-ць, чуж-э-ць, цым-э-ць, люц-е-ць, самотн-е-ць, сыч-і-ць, нішчымніч-а-ць, ранішн-і-ць, сонечн-і-ць. – Як цяжка было дарэсці буханку / Ад прылаўка да ганку / Хаты, дзе нішчымнічала паслявайна [15, 42] – утваральная аснова нішчымніца. – Вобразны сэнс дзеяслова перадае становішча ў пасляваеннай беларускай вёсцы: голад, беднасць.

Усе дзеясловы маюць пераносна-вобразны сэнс: Аглухне / І адчырванее медзь / Ад сораму перад самой сабою. / Не усё ж грымець. / Час цьмець. / І зелянец ад зайдрасці. Яна ж была трубою [15, 272]. Цьмець – значыць рабіцца цьмянай, старой, зелянец ад зайдрасці. Пры дапамозе дзеясловаў ствараецца тут вобраз старасці, бездапаможнасці, чаго нельга пазбегнуць, непазбежнасць шляху жыццёвага; Абух разаб'ецца ў пух, / Валун зарунее мохам / Не будзе самотнецць дух, / Часова дадзены Богам. Дзеяслоў самотнецць мае пераносна-вобразны сэнс: несмяротнасць духу чалавека; Мароз. Прытома. Беласцежжа. Лянее люты ля мяжы [15, 379] – даецца вобразная карціна: 'слабее, лянее мароз', і на мяжы больш тонкім рабіцца снежны покрыв: Мне сонечнілі дзень / І ранішнілі ночы / Крывіцкая міласць, / Крывіцкі рупны гнеў [15, 400], – тут дзеясловы сонечнілі, ранішнілі ўтрымліваюць складаны сэнс: давалі надзею паэту, што, пакуль жыве народ Беларусі, будзе жыць Беларусь, яе мова.

Прэфіксальна-суфіксальным спосабам утвораны адпрыметнікавыя дзеясловы-аказіяналізмы: з- ... -і-, з- ... -е-: звідніць, знелюбець. – Б'юць дзіды лядовыя / Цемру зацята, / Каб звідніць дарогу / Наступнаму дню [15, 319], – звідніць 'перадаць моладзі інфармацыю аб нацыянальных традыцыях'; Сам ад сябе з дакукі лямантую. / Я знелюбеў табе, / Мая душа [15, 368] – знелюбець 'надакучыць' – душа і цела разыходзяцца: душа жывая – цела мёртвае;

у- ... -е-: умаладзецць. – Старайся раніцай у сяўбе, / Хай рунно рупнасць умаладзецць [15, 41], – тут 'перадаць моладзі, што праца – аснова ўсяго' [15, 351]; узелянецць 'быць запушчаным, зарастаць'. – Я ўзелянецць, як стаў, / Зарос, як сенажаць [15, 351].

Непрадуктыўным з'яўляецца **суфіксальна-постфіксальны спосаб** утварэння дзеясловаў ад асноў прыметнікаў: выяўлены тры дзеясловы, якія маюць значэнне 'праяўляць прымету, названую ўтваральнай асновай: трываліцца 'існаваць, жыць'. – Род праходзіць і прыходзіць род, / А зямля трываліцца навек [15, 12]; Пушча – Пушчаны голас на волю, / Гул капыту / І разгул лычу, / Грахі, адпушчаныя крумкачу, / Што сыціўся дзікім мясам без солі [15, 260], – сыціўся 'карміўся, насычаўся'. Дзеясловы маюць пераносна-вобразны сэнс: 'трываліцца' – вечнасць Зямлі, Радзімы; сыціцца – 'на роднай зямлі, у пушчы, усяму ёсць месца і права на існаванне'.

Прыставачна-суфіксальна-постфіксальным спосабам ад прыметнікавай асновы ўтвораны дзеяслоў насмеліцца 'набрацца смеласці, стаць рашучым'. – Калі дайсці да рысы, / За якой / Сябе самога ўжо не будзе шкода, / Душу насмеліцца прыняць спакой, / І незямной лагоды ахалода / Астудзіць пал, / Як на гасцінцы пыл, / Дзе дні твае ішлі, / Падняўшы крыссе [15, 448]. Дзеяслоў насмеліцца мае значэнне намеру 'набрацца смеласці', 'стаць рашучым'.

У аналізаваным паэтычным дыскурсе Р. Барадуліна выяўлена 45 дзееспрыметнікаў, з іх незалежнага стану прошлага часу – 18 і залежнага стану прошлага часу – 27. Гэтыя формы адпавядаюць нормам беларускай літаратурнай мовы. Утваральнымі асновамі іх з'яўляюцца аказіянальныя дзеясловы, выяўленыя намі. Так, дзееспрыметнікі незалежнага стану прошлага часу ўтвораны ад асноў інфінітываў непраходных аказіянальных дзеясловаў закончанага трывання пры дапамозе суфікса -л-: усшыцець – усшыцелы, ззалець – ззалелы, увечарэць – увечарэлы, ссвіярэць –

ссівярэлы, абначавачь – абначавалы, разлянець – разлянелы, здрыжэць – здрыжэлы, упалымнець – упалымнелы, звечарэць – звечарэлы, аблянець – аблянелы, надледзянець – надледзянелы, укарэць – укарэлы, перазябнуць – перазяблы. Дзеепрыметнікі абазначаюць прымету прадмета паводле дзеяння, абазначанага ўтваральнай дзеяслоўнай асновай. Паэт паслядоўна ўжывае дзеепрыметнікі незалежнага стану прошлага часу з суфіксам -л- як адменнікі рускіх дзеепрыметнікаў з суфіксамі -вш-, -ш-. Замест іх, у некаторых выпадках ён выкарыстоўвае адпаведныя прыметнікі з суфіксам -лів-: калыхлівы, уздрыглівы; формы з суфіксам -уч- выкарыстоўваюцца ім як прыметнікі: І ў яе зайздросныя вочы, / І ў яе *ханучыя* рукі [15, 31]. Гэта сведчыць пра захаванне паэтам нормаў утварэння і ўжывання дзеепрыметнікаў у беларускай мове.

Дзеепрыметнікі залежнага стану прошлага часу (гэта другая група дзеепрыметнікаў, вылучаная намі ў паэтычным дыскурсе Р. Барадуліна) паводле асаблівасцей формаўтварэння адпавядае нормам беларускай літаратурнай мовы: утвораны ад асноў пераважна пераходных аказіянальных дзеясловаў пры дапамозе суфіксаў -ан-, -ен-, -н-, -т-: заказытаць – заказытаны (вечер), не ўцяміць – няўцямленае (чаканне), учарнобіць – учарнобленая (зямля), урасолиць – урасолены (бераг), упавіць – упавіты, сасніць – саснёны (сон), не ўгародзіць – неўгароджанае (сніва), раскудлаць – раскудланая (англічанка), не даспаць – недаспаны (досвітак), не дашаптаць – недашаптаная (казка), утуманіць – утуманены (розум), не дасніць – недаснёны (сон), ускуліць ‘падняць на плечы, як куль’ – ускуленая ношка, не расчуць – нерасчуты (гуд), абстракатаць – абстракатаны (узлесак), расхрыстаць – расхрыстаны (гнеў), не прылюдзіць – непрылюджаны (двор) – ‘непрыбраны, неабгароджаны’, павыдзяўбаць – павыдзяўбаны зярняты.

Усе гэтыя дзеепрыметнікі ўтвораны вядомымі для гэтых формаў дзеяслова спосабамі з дапамогай нарматыўных сродкаў формаўтварэння. З пункту гледжання ўтваральных асноў гэта семантычныя аказіяналізмы, з’яўляючыся метафарамі, яны ствараюць вобразы прадметаў, асоб, з’яў, падзей (учарнобленая зямля – ‘перыфраза Беларусь пасля катастрофы на ЧАЭС’; заказытаны вечер – моцны, хуткі; абстракатаны ўзлесак – наяўнасць вялікай колькасці сарок як прыкмета працягу жыцця на зямлі; раскудланая англічанка з адценнем неадабрэння – з распушчанымі валасамі; непрылюджаны двор – неабгароджаны, непрыбраны як характарыстыка гаспадара.

Часам дзеепрыметнікі залежнага стану прошлага часу паэт утварае ад непераходных дзеясловаў, імітуючы маўленне, светаўспрыманне малога хлопчыка: пад’есці – пад’еты (хлопчык). – У паваеннай мамінай хаце сям-так *надзеты* і неяк *пад’еты* / Я гадаваўся пры матрыярхаце [15, 310].

Дзеепрыслоўі-аказіяналізмы ў дыскурсе Р. Барадуліна ўтвораны ад дзеясловаў-аказіяналізмаў: тры – ад дзеясловаў цяперашняга часу пры дапамозе суфіксаў -учы, -ячы: ніцеючы, новячы, таганячы і ад асноў інфінітываў пры дапамозе суфікса -ўшы: сумежыць – сумежыўшы, паласкавець – паласкавеўшы, адвіхурыцца – адвіхурыўшыся. У паэтычных тэкстах з’яўляюцца лаканічнымі сродкамі перадачы вобразнага мыслення паэта, раскрыцця ідэі твора. Дык як / *Адвіхурыўшыся ў зав’русе*, / Стаць нам Гаспадарамі свае зямлі, / Беларусамі ў Беларусі? [15, 77]; Пусты булён / На посьным вогнішчы *таганячы*, / Стаяў каля апостальскае брамы [15, 91]. *Таганячы* ‘варыць ежу на тагане’, – пра неўладкаванасць жыцця Язэпа Драздовіча ў час яго фальклорных і этнаграфічных экспедыцый, які стаяў як апостал за Беларусь, беларусаў; Усё жыве, пакуль свой мае цень. / *Паласкавеўшы*, перакаці-поле / Згубіла цень / І марна дзень у дзень Бяжыць. Бо цень свой не дагнаць ніколі [15, 288]. Як чалавек вопытны, паэт папярэдзвае, што перакаці-поле страціла свае “месца жыхарства” іменна *паласкавеўшы*, а чалавек павінен трымацца сваёй краіны, радзімы. Праводзіцца паралель: прамое значэнне – расліна і пераноснае – чалавек-перакаці-поле); Па інерцыі рання, / Па інерцыі вечара. / Думка росная вяне, Як ахрап’е, / Што ў сечыве / Аж з запасам насклі, / Ад старання пацеючы. / Час, заўчасна *ніцеючы*, / Усмехаецца здзекліва [15, 242], – метафара *ніцеючы* ‘жыццёвы час заканчваецца’, зробленых памылак няма калі выпраўляць.

Вывады

Аналізаваны матэрыял дазваляе зрабіць наступныя высновы:

– выяўленыя ў паэтычным дыскурсе Р. Барадуліна “Евангелле ад Мамы” аказіяналізмы-дзеясловы ўтвораны вядомымі ў беларускай літаратурнай мове спосабамі: прэфіксальным, суфіксальным, прэфіксальна-суфіксальным, суфіксальна-постфіксальным, прэфіксальна-суфіксальна-постфіксальным – ад асноў дзеясловаў, назоўнікаў, прыметнікаў, адзінкавья – ад асноў прыслоўяў, займеннікаў, фразеалагізмаў, аднесены намі да семантычных аўтарскіх аказіяналізмаў;

– найбольш прадуктыўным з’яўляецца ўтварэнне аказіянальных дзеясловаў ад асноў назоўнікаў, якія называюць рэаліі вясковага жыцця, ужытыя яны ў дыскурсах-рэмінісцэнцых

паэта, што вызначае іх функцыянальную значнасць: паэт, ураджэнец вёскі, успрынятае ім раней выдзяляе з дапамогай аказіянальных дзеясловаў;

– усе аказіяналізмы маюць пераносна-вобразны сэнс, кантэкстуальна абумоўлены;

– функцыя аказіянальных дзеясловаў – перадача роздуму паэта пра лёс этнасу, радзімы, мовы, выяўленне эмацыянальнага настрою паэта, стварэнне вобраза роднага краю, перадача філасофскія абагульненняў;

– ужытыя паэтам формы дзеяслова – дзееспрыметнікі і дзееспрыслоўі – таксама аднесены намі да семантычных аказіяналізмаў: з фармальна-граматычнага пункту гледжання яны не адрозніваюцца ад нормаў літаратурнай мовы, а семантыка ў іх – ад утваральных асноў аказіянальных дзеясловаў, што сведчыць пра клопат паэта аб творчым патэнцыяле беларускай мовы, аб захаванні яе нацыянальнай спецыфікі і адзінства граматычных форм.

СПІС АСНОЎНЫХ КРЫНІЦ

1. Богданович, И. Рыгор Барадулін. Евангелле ад Мамы: рэцэнзія / М. Богданович // Неман. – 1966. – № 4. – С. 239–246.
2. Вештарт, Г. Не пустазеліца моўная ніва: неалагізмы ў “Псальмах Давыдавых” Рыгора Барадуліна / Г. Вештарт // ЛіМ. – 2000. – 1 снежня. – С. 6–7.
3. Гарэлік, Л. Рыгор Барадулін / Л. Гарэлік // Беларуская мова: Энцыклапедыя / пад рэд. А. Я. Міхневіча. – Мінск : БелЭн, 1994. – С. 73–75.
4. Гарэлік, Л. Радзіму любяць не па абавязку: Творчасць Рыгора Барадуліна ў школьнай праграме / Л. Гарэлік // Роднае слова. – 1993. – № 8. – С. 3–12.
5. Земская, Е. А. Словообразование как деятельность / Е. А. Земская. – М. : Наука, 1992. – 321 с.
6. Басава, Г. І. Аўтарскі неалагізм / Г. І. Басава, М. Прыгодзіч // Роднае слова. – 1995. – № 8. – С. 61–64 ; № 10. – С. 68–73 ; № 12. – С. 62–65.
7. Бобрик, В. А. Новообразования в языке Янки Купалы : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / В. А. Бобрик ; БГУ. – Минск, 1992. – 28 с.
8. Зразікава, В. А. Індывідуальна-аўтарскія неалагізмы ў творчасці беларускіх пісьменнікаў / В. А. Зразікава // Беларуская мова і літаратура. – 2006. – № 2. – С. 36–40.
9. Казейка, І. П. Паняцце неалагізма ў сучасным мовазнаўстве / І. П. Казейка // Беларуская лінгвістыка. – 1988. – № 4. – С. 32–34.
10. Каўрус, А. А. Словаклад: слоўнік адметнай лексікі / Алесь Каўрус. – Мінск : Выдавецкі дом “Звезда”, 2013. – 328 с.
11. Прыгодзіч, М. Р. Аўтарскі неалагізм у мастацкім творы / М. Р. Прыгодзіч // Польшча. – 1984. – № 6. – С. 204–209.
12. Солахаў, А. В. Аказіянальныя назоўнікі-кампазіты з апорным кампанентам, роўным самастойнаму слову (на матэрыяле твораў беларускай паэзіі другой паловы XX стагоддзя) / А. В. Солахаў // Весн. Мазыр. дзярж. пед. ун-та. – 2005. – № 2(15). – С. 94–98.
13. Чарнаброўкіна, Н. У. Лексіка-семантычная група аказіянальных назваў адцягненых паняццяў / Н. У. Чарнаброўкіна // Весн. Бел. дзярж. ун-та. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. Псіхалогія. – 1996. – № 3. – С. 24–27.
14. Барысенка, В. Я. Аказіяналізмы ў мове тэкстаў Ніны Мацяш / В. Я. Барысенка, Л. В. Жураўская // Весн. Мазыр. дзярж. пед. ун-та імя І. П. Шамякіна. – 2012. – № 3. – С. 76–80.
15. Барадулін, Р. Евангелле ад Мамы / Р. Барадулін. – Мінск : Маст. літ., 1995. – 462 с.
16. Астраух, А. Пад трохзор’ем святых / А. Астраух // ЛіМ. – 1995. – 18 жніўня. – № 33. – С. 6–7.
17. Шакун, Л. М. Словаўтварэнне : вуч. дапам. для філал. фак. ВДУ / Л. М. Шакун. – Мінск : Выш. шк., 1978. – 128 с.

Паступіў ў рэдакцыю 22.02.17

L.V. Zhuravskaya

OCCASIONALISMS-VERBS AND THEIR FORMS IN THE POETIC DISCOURSE OF RYGOR BARADULIN'S "THE GOSPEL FROM MY MOTHER" ("THE GOSPEL OF MOTHER"): THE COGNITIVE ASPECT.

The article identifies the structural and functional features of occasional words-nouns, draws attention to the semantics of certain types of groups of words in the author's speech of the national poet of Belarus Rygor Baradulin.

Keywords: occasionalism, individually-author's neologism, word-formative type, method of word formation, semantic occasionalism, aesthetic function, figurative-imaginative meaning, poet's language thinking, mother's language, native language, creative competence, the creative potential of language.